

КРИВУЦЬКИЙ ІВАН

ЧОГО НЕ СКАЗАЛА МАРІЧКА

Чого не сказала Марічка у своїх спогадах
(Марія Савчин, “Тисяча доріг”. Літопис УПА, том 28.)

ЗМІСТ

Право на особисте щастя.....	1
“ЗРАДНИКИ”.....	5
ПІСЛЯМОВА.....	20

ПРАВО НА ОСОБИСТЕ ЩАСТЯ

Спогадів Марічки я чекав три десятиліття, як тільки в 1966 році вперше довідався від кагебістів*, що вона жива, та проживає за кордоном. Яке ж було моє здивування, навіть обурення, коли в листопаді 1996 року, перебуваючи в Торонто, я прочитав деякі ворожі (не критичні, а такі ворожі, ненависницькі) відгуки на цей твір. Я не розумію авторів тих наклепів – чим вони керувалися, з яких позицій виходили, яку мету переслідували і кому вирішили допомогти, а кому нашкодити.

Не хочу захищати чи виправдовувати автора спогадів – Марічку, – їй це непотрібне, а тільки додам дещо від себе про тактику й методи боротьби більшовицької імперії не лише проти нашого визвольного руху, але й проти всього українського. Тим “борцям за чистоту ідей”, які наважуються ще й сьогодні паплюжити останніх учасників визвольної боротьби, раджу, поки звинувачувати Марічку у зраді, насамперед прочитати уважно її спогади і добре все проаналізувати. Там усе написано правдиво і широко.

На початку лютого 1945 року в околицях Перемишля почастишали чутки про терор польських банд над українським населенням. Для його захисту створюються самооборонні кушові відділи по селах, йде підготовка до форму-

* Користуюсь російським терміном “КГБ” та “кагебісти” для підкреслення, що це була суто московсько-більшовицька жорстока каральна система.

вання сотень УПА. Одного дня я зі Славком Коцьолком (у майбутньому сотенний “Криlach”), ідучи лісом між Керманичами і Конюшею, по слідах на снігу дісталися до колиби зі смерекового чатиння, з якої доносився дівочий гамір. Я здивувався й питаю Славка, що їм тут робити в такий тривожний час. Серед гурту були деякі знайомі з Перемишля. Славко заспокоїв мене, що скоро вони розійдуться по містах та селах зв’язковими, розвідницями тощо. Роботи для них багато. Того дня я вперше зустрів Марічку.

За перших чотири місяці 1945 року на Закерзонні польськими бандами з участю міліції, війська, АК (Армія Крайова), АЛ (Армія Людова) і навіть деяких ксьондзів було вимордувано кілька тисяч безборонного українського населення від немовлят до старців. 21 квітня курінь УПА зліквідував село Борівницю (40 кілометрів на захід від Перемишля) – опірний пункт однієї з найактивніших польських банд. З цивільного польського населення не постраждав ніхто. А вже 23 квітня командування АК запропонувало нашому тереновому Проводу провести зустріч. Переговори з поляками відбулися 29 квітня. У результаті переговорів настало перемир’я після страшних трагедій десятків українських сіл на Закерзонні. Закінчилася війна, і на теренах Перемищини кількадесят сіл опинилися “на волі” – вперше не відчували присутності чужих – окупантів. Створювалися дитячі садки, школи, медичні пункти – і все це лягло на плечі нашого жіноцтва. Та не вистачало кадрів – дівчат, тому не в кожному селі були організовані такі установи.

Учасники підпілля почали одружуватися. Криlach одного дня сказав мені, що й він повинчався з Іриною, а я, замість привітати його, спитав: “А як же сотня?” Я ніколи не міг повірити, що в наших умовах можна бути одруженим і віддавати всі сили боротьбі. Тим більше, що я передбачав, які страшні випробування нас чекають. Тоді він пояснив мені, що боротьба буде затяжною, – не так, як у 1918 році, – що ця тема обговорювалася на вищому рівні, і закінчив словами: “Ми теж повинні мати право хоч на якусь частку особистого щастя”. Одружився Орлан (Василь Галаса) з Марічкою (Марією Савчин), Руслан (надрайоновий) зі Святославою, деякі стрільці зі сотень. Сотенний Хрін (Степан Стебельський), який мовчки сидів і слухав, закінчив дискусію і, звертаючись до мене, сказав: “А я вам раджу не зв’язуватися. Колись згадаєте мої слова”. Ми тоді не знали, що Хрін – набагато старший від нас – залишив десь дружину з маленькою дочкою.

Минув рік, і серед підпільної літератури знаходжу статтю, підписану Марічкою. Я не сумнівався, що написав її Орлан, а щоб створити видимість, що його дружина теж щось робить у підпіллі, поставив її підпис. З Орланом (друге псевдо – Назар) – заступником Провідника ОУН Закерзонського краю Ярослава Старуха – я мало зустрічався, не нав’язувався, отримував доручення від нього або від Руслана, мовчки відходив і виконував завдання. Обидва ставили-

ся до мене з повним довір'ям.

Тоді я не сумнівався, що в Орлана вища освіта, старший від мене напевно не менше як на п'ять років (а насправді лише на рік) і має великий життєвий досвід. Мене дивувала його розважливість, шанобливе ставлення до всіх людей, холоднокровність і спокій у будь-яких ситуаціях, неначе він давно їх передбачав. Ніколи не нав'язував своєї думки, ініціативи підлеглих не обмежував. Відправи нагадували наради, а не видавання наказів.

Про статтю я поділився своєю думкою з працівником видавництва Воробцем – колишнім учителем з Княжполя, що біля Добромиля. Він сказав, що все навпаки – Орлан інколи радиться з Марічкою. Порекомендував мені звернути увагу на її стиль. Тоді я ще раз прочитав статтю. Воробець мав рацію. Статтю написала все-таки Марічка.

Великодню ніч на 13 квітня 1947 року я переспав під старим дубом у лісі, недалеко від церкви в Берендьовичах. Над ранком виліз на нього подивитися, чи йдуть люди до церкви до Клокович, як колись ходили. Замість людей побачив на дорогах в Аксманичах і Корманичах повно військових, а десь у стороні Перемишля було чути гул автомобілів. Вояки поспішали в горішні кінці сіл під лісом.

Я пішов знайомими стежками в глибину лісу й надібав колибу, а в ній Орлана, Марічку і Мотрю – друкарку з технічної ланки видавництва. Я знав, що Марічка минулого року народила сина і, побачивши її з чоловіком тут, відразу подумав: “А де ж дитина?” Навіть незаметно заглянув до колиби. Справді перелякався, адже скоро почнеться облава і вони напевно думають, хто з них загине першим чи разом, а що з дитиною? У думках за секунди згадав розмову з Крилачем і Хріном у 1945 році про партизанські родини. Але обличчя Орлана й Марічки спокійні – ніяких слідів тривоги. Ми привіталися, вони наче зраділи, що прийшов гість на Великдень. Сотенний Бурлака – Володимир Щигельський – прислав три картоплини замість паски, і тепер розділимо їх на чотириох. Вони вже знали, що по селах військо, на краю лісу наші зірці, а трохи глибше – застави. Дивувалися, як я пройшов непомітно. Майже всі стрільці в сотнях і боївкарі знали мене в обличчя, тому не затримали.

Розділили “паску”, і під час розмови ні слова про справжнє становище, – ніхто не згадав, що два дні тому у Великодню п'ятницю недалеко звідси впала санітарна криївка в сусідньому лісі. Загинули всі хворі й медичний персонал. Хтось запропонував, щоб розповісти якийсь анекдот. Я був такий розгублений, що згадав найбанальніший, і досі за нього соромно. Та ще поруч чорненька Мотря, яка підлітком опинилася в підпіллі і вже третій рік скитається по криївках. Завжди дивувався, чому вона ще не вийшла заміж. Розумів, що Орлан, як завжди, намагався зберегти душевний спокій, підтримати його в інших, не допускати до найменших проявів зневіри. Такий фактор часто був вирішальним

у тяжких, інколи безвихідних ситуаціях.

Так ми відсвяткували Великдень. Я попросився і пішов далі. Щось в голові молотком стукало: “А де ж дитина?” Як сьогодні пам’ятаю ті весняні промені сонця, які проривалися крізь верхівки високих дерев і освітлювали сірі букові стовбури за низьким гушавником у зрубі на другому березі потічка.

15 травня 1947 року в Кракові в церкві, де парохом був о. Степан Граб, УБісти влаштували засідку, названу згодом “краківським котлом”. Того ж дня в котлі опинилася Марічка з дитиною. Використавши слушний момент, вона вискочила з вікна на вулицю, залишивши дитину в руках польської безпеки. По дорозі поїздом до Перемишля, побачивши, що УБісти напали на її слід, вискочила на ходу з поїзда і знову вислизнула з рук поляків.

Я тоді затримався в околицях Перемишля і через блокаду військом усіх доріг, стежок, лісів не міг дістатися до свого 5-го району недалеко від Ліська та Сянока. Згодом зустрів Марічку. Вона трималася мужньо, хоч на обличчі було видно все, що пережила. Я знову подумав, чи під силу це нормальній людині.

Минуло чотири тривожних місяці зі щоденними облавами, голодом, людськими жертвами. Я отримав наказ від Орлана дістатися до Мюнхена в Західній Німеччині і після полагодження справ повернутися назад. Взяв зі собою боївкаря Пімсту – Антона Грицишина з Ропенки коло Ліська. Вирішив добиратися з Перемишля на захід поїздом. У Перемишлі я не був майже чотири роки.

16 вересня 1947 року Марічка і Христя цілий день повчали мене, як поводитися в місті, поїзді, автобусі, трамваї – де, як і за скільки купувати квитки, як звертатися до касирів, перехожих, як уникнути зустрічей з міліцією чи навіть працівниками УБ. Перед вечором Христя, я і Пімста попрощалися з Орланом, Марічкою, Мотрею і Птахом і пішли лісами до Перемишля, щоб на Засянні сісти опівночі на поїзд до Кракова.

У квітні 1948 року про “Краківський котел” і о. Граба я розповідав архимандритові Климентію Шептицькому й Романові Новосаду, які разом зі мною сиділи у слідчій камері на вул. Короленка, 33 в Києві. При цьому докладно описав пригоди Марічки. Пізніше в концтаборі в Норильську про цей випадок знали всі мої близькі друзі. Від 1952 року траплялася нагода обмінюватися записками з дівчатами з шостої зони. Я тоді в листуванні з Ганею Заячківською, здається з Городенки, описав події на Закерзонні від 1944 по 1947 рік, а вона обіцяла мені спогади про боротьбу на Буковині. 1953 року, після повстання, її відправили до Мордовських таборів і наше листування та матеріали про Буковину пропали під час обшуків. Про Марічку там знали майже всі дівчата – мої листи читали гуртками. Я шукав когось з підпілля на Закерзонні, але не знайшов нікого.

26 грудня 1956 року я вийшов на волю і залишився в Норильську.

1966 рік. Мене з Норильська запрошують до Києва працівники КГБ для

“дуже важливої” зустрічі. Під час безрезультатних переговорів довідуюся, що Орлан і Марічка живі, а Марічка за кордоном. Упродовж наступних років я вже знав подробиці, як це сталося. Після Києва я, ще будучи у відпусці, побував на курорті в Сочі, де майже всі 24 дні провів у розмовах з одним із “берієвської фірми”. Повернувся до Норильська і про все, що довідався, розповів Василю Яремчуку (живе у Глинянах), Іванові Кульчицькому (живе в Калуші) та Славкові Николишину (помер у Львові). З цими людьми я завжди підтримував дружні відносини, незважаючи на постійні непрямі спроби ізоляції нас між собою різними методами. Щойно тоді я довідався, що прізвище Орлана – Василь Галаса і що він живе в Києві. Мені пропонували влаштувати зустріч з ним, давали адресу, але я відмовився – сказав, що такими справами давно перестав цікавитись.

У Норильську з Василем, Іваном та Славком розпитуємо усіх знайомих, котрі могли слухати радіо “з-за бугра”, чи часом не чули колись щось про Марічку й Галасу. Ніхто не пам’ятає. У Західній Україні теж ніхто зі знайомих не чув. Після відпусток кожен з нас привозив багато цікавих новин про події в Україні, за кордоном тощо. За кілька днів вони розходилися по цілому Норильську поміж довіреними людьми.

Ми часто поверталися до Марічки й вирішили, що вона, можливо, мовчить тому, бо не хоче зашкодити Василю та меншому синові Петрусеві, але що все-таки залишить свої спогади – я не сумнівався.

“ЗРАДНИКИ”

У 1955 і 1956 роках почалося масове звільнення з концтаборів Союзу. Усім нашим видавали паспорти з записом: “На підставі положення...” Це означало, що впродовж восьми років власник такого “вовчого” паспорта, або ще казали “з рогами”, не користався повними громадянськими правами: не міг поселитися на терені Західної України (стосувалося тільки українців), у столицях республік, в обласних центрах Союзу, близько до кордону і в курортних місцевостях. Ще не міг бути членом профспілки

Минуло вісім років, але, щоб отримати “чистий паспорт”, треба було на зборах колективу виступити, розповісти про себе, покаятися, прилюдно засудити свою колишню “буржуазно-націоналістичну” діяльність і тоді “трійка” – директор, секретар партійної організації, голова профспілки – видавали позитивну характеристику. Ще не все. Майже за кожною конкретною людиною стежили кагебісти, як кінцева інстанція. Вони могли внести відповідні корективи (ще крім видачі паспорта) при отриманні помешкання, призначенні на керівну посаду, отриманні престижної праці, при поступленні до інституту

тощо. Можна було всього цього уникнути і скористатися тільки допомогою КГБ, але за певних умов.

На початку шістдесятих років у Норильську в місцевій “Заполярній правді” я прочитав “покаяльну статтю” доброго знайомого ще з концтабору, дуже скромного і порядного Левка Шушковського. Він працював майстром на цегельному заводі, відповідної освіти не мав; одружений, народилася дитина, а жити не було де. Я навіть не звернув уваги на статтю – не перша така. У неділю приходить Василь Яремчук і розповідає, що на цегельному заводі, як завжди, вранці зібралися майстри в кабінеті директора і майстер Славко Томашівський на весь голос насмішкуватим тоном спитав: “Хто читав у газеті, як Левко був колись українським буржуазним націоналістом, допомагав бандам, а тепер він вже зрозумів свої помилки, кається і т.д. і т.п?” Левко розгубився, інші майстри ще не знають, як реагувати, а директор – київський єврей Вайшенкер (у тридцятих роках був секретарем комсомолу України) – каже по-українськи: “Слухай, Славку, я не думав, що ти такий дурень. Хочеш – я зроблю так, що завтра твоя стаття – ще дурніша – появиться в газеті”.

Михайло Орос був заарештований з Ужгородського університету, де студіював філологію. Засудили на 25 років, завезли до Норильська. Звільнили в 1956 році. Про роботу викладачем чи в галузі літератури не могло бути й мови. Вирішив у Норильську стати електриком з допомогою Івана Кульчицького і вступити до місцевого політехнічного інституту. Я пообіцяв допомагати йому в математиці, фізиці та інших предметах аж до самого диплому без грошей чи іншої винагороди. Кілька місяців Михайло приходив до мене додому і раптом перестав без жодного попередження. Іван пішов до нього й довідався, що Михайла кілька разів викликали “ті”. Пропонують написати статтю для “Заполярної правди” і одночасно по-українськи для ужгородської чи київської газети. Статтю за нього напишуть самі, тільки потрібна його згода і підпис внизу. Тоді це була кампанія по цілому Союзу, щоб тримати під контролем і страхом “ненадійних громадян”, насамперед наших, і щоб зайняти чимсь роздуті штати КГБ. Кожен думаючий в Союзі розумів сутність тих “покаяльних листів” чи подібних статей у газетах і не звертав на них уваги. Тому я порадив Оросові написати статтю, не думаючи.

Після того не було перепоп з отриманням помешкання, на роботі, в інституті, навіть був реабілітований і здав документи на кооперативне помешкання в Києві. Закінчив інститут, виїхав до Києва і там працював викладачем у якомусь технічному училищі на Подолі. Недавно помер.

Ростислав Кундуш за німців працював у штабі УПА на Волині. Освіта вище середньої, справжній авторитет серед знайомих. І він написав. Я знав, що й моя черга прийде, хотів довідатися, як це все робиться. Зустрів його на автобусній зупинці й кажу, щоб не чули сторонні: “Я читав твою статтю в “Заполяр-

ці”.

– Завтра я твою прочитаю, – відрубав сердито і відвернувся. Я зрозумів, що він рознервований, напевно кається, що дав згоду. Від того часу я вирішив вистояти будь-якою ціною. Ми зрозуміли, що кагебісти хочуть дискредитувати найсвідоміших лідерів, ізолювати і позбавити впливів на оточення. Роз’яснювали всім, щоб не звертали уваги на ті “покаяльні статті” і щоб не припиняли між собою контактів.

Йшла скрита вперта боротьба між більшовицькою системою і українською громадськістю Норильська. Ми були загартовані боротьбою ще в підпіллі, пізніше слідчі тюрми, боротьба за виживання в концтаборах, згодом на волі не мирилися з положенням громадян нижчого сорту. У 1964 році на Шевченківському концерті “змусили” місцеву партійну еліту встати під час виконання “Заповіту”. Через рік звернулися до місцевої адміністрації з колективними листами, щоб відкрили в Норильську хоч одну українську школу для п’яти тисяч наших дітей шкільного віку. Це майже на рік додало клопоту кагебістам. Викликали, мабуть, сотні людей – цікавилися, хто ініціатор. Наші трималися дружньо, на співпрацю не йшли.

Одного разу я зустрів Славка Томашівського на якомусь весіллі у спільного знайомого. Звернув увагу, та й інші підтвердили, що він любить випити, тобто піддається “русифікації” чи “советизації”. Кажу йому голосно при всіх, що краще буде, якщо він, замість пиячити, візьметься за навчання, вступить до інституту, отримає диплом. Я згідний йому допомогти чи навіть хтось інший з наших.

Через годину чи більше, коли він ледве язиком повертав, підійшов до мене й каже: “З керівної роботи на будівництві мене ніхто не вижене. Скоро вступлю до інституту на заочне відділення і за п’ять років буду мати диплом без твоєї допомоги. У мене вже все вирішено”. Так і сталося, але наші уникали зустрічей з ним. Потім він виїхав на Тернопільщину, там теж деякі колишні знайомі з Норильська трималися подалі від нього. Він зовсім спився, виїхав до Житомирської області і там помер від горілки самотнім, ще відносно молодим. Я не маю підстав звинувачувати Славка у співпраці з КГБ, але поведінкою він випадав з нашої згуртованої національною свідомістю української спільноти.

Більшовики розуміли, що покаяльні листи в газетах – це ще не зміна переконань у чесної людини, особливо, коли переконалися, що на листи ніхто не звертає уваги. Усі вже знали, хто і для кого їх пише, а підписаний автор – це лише жертва морального терору. Частина з них перестала зустрічатися навіть з колишніми друзями, боялися заводити розмови про минуле, сучасне, але більшість поводитися, як і раніше, наче не було їхньої статті. Таке не могло задовольнити кагебістів. Почастішали випадки докорів, нагадування про зраду колишніх ідеалів, тобто спроба дискредитації цих людей в очах своїх земляків.

Коли наші почали аналізувати, хто ці “борці за чистоту ідеалів”, дійшли висновку, що це свідомі або несвідомі виконавці волі КГБ часто через партійні організації в колективах. Деяким допомогли розмови знайомих, іншим крутіші попередження, а навіть прилюдне звинувачення у сексотстві. Останнього боялися всі.

Навесні 1965 року ще в Норильську підійшла і моя черга. Почалося з короткого знайомства з Віталієм Костянтиновичем, якого замінив Леонід Іванович. Вразила незвична для їхньої фірми, трохи навіть пересадна, ввічливість у розмові зі мною. Згодом я переконався, що Леонід Іванович не прикидався – таким був з натури.

Одного дня він сказав мені, що його керівники цікавляться, чи не міг би я написати статтю для газети “Вісті з України”. Я відповів, що такі статті нікому непотрібні, на них ніхто не звертає уваги, не вірить їм, і що за кордоном у мене знайомих немає.

– Тут, можливо, на них не звертають уваги, але за кордоном навпаки – таким статтям вірять. Там маєте багато знайомих. Текст напишуть за вас, потрібна тільки ваша згода і підпис. У статті не буде нічого принизливого для вас особисто, зате вигоди для вас і ваших дітей гарантовані.

Леонід Іванович пояснив мені все до подробиць спокійно і навіть переконливо. Зі всім я міг ще погодитися, але те, що в еміграції знаходяться люди, які вірять “покаяльним статтям”, я вважав грубою брехнею. Там повинні знати краще від нас більшовицькі методи пропаганди, побудованої на брехні та фальсифікації історії. Я не сумнівався, що стаття потрібна їм не для знайомих за кордоном, а щоб тут на місці ще принизити, познущатися наді мною і моїми дітьми в майбутньому. Наші за кордоном мали вільний доступ до безлічі творів про “більшовицький рай”, які облетіли цілий світ. Під кінець розмови я ще раз повторив, що моя стаття нікому непотрібна, і що я ні писати, ні підписувати нічого не буду.

Тиск на мене не припинявся. Були натяки на кооперативне помешкання в Києві поза чергою, праця відповідно до моєї кваліфікації тощо. Так дійшло до зустрічі в Києві в 1966 році. Мою справу реферував генерал КГБ Черпак. Інколи приходило на думку з допомогою статті дати про себе знати знайомим в еміграції, але чомусь був переконаний, що КГБ захоче її якось по-своєму використати тут на місці і відомстити за події в 1953 році в 4-ій зоні в Норильську, де я брав активну участь у підтримці повстання, та за “помилкове” моє строкове звільнення. Переговори в Києві нічого не змінили.

Того самого літа на курорті в Сочі я щодня зустрічався з Іваном Павловичем. Мене цікавило все про київське “Динамо”, а він часто переходив на історії з Орланом та Марічкою. Здається, тоді я довідався, що їм дозволяли зустрічатися в Києві в місті – не за тюремними мурами, возили по вулицях, показу-

вали красу столиці, щоб ті зрозуміли різницю між нормальним людським життям за певних умов та коротанням решти віку у в'язниці чи якомусь концтаборі, ніколи не бачачи одне одного та своєї дитини.

На той час підпілля ОУН вже було знищене майже повністю. Більшовицька імперія стояла міцно на ногах, у світі змінами не пахнуло, але життя-боротьба продовжується. У мене вже було тверде переконання й досвід, що за наші ідеали можна було продовжувати боротьбу і в концтаборах, і пізніше на волі, навіть більшовицькій. Я тоді ловив кожне слово Івана Павловича, думав, як я вчинив би на місці Орлана в Києві, і чомусь вірив, що вони з Марічкою обрали найоптимальніший варіант. Тоді, у липні 1966 року, я ще не знав усіх подробиць.

Іван Павлович розповів про те, як Марічка не виконала їхнього завдання, підвела, і що в їхній практиці майже не було таких провалів, як з нею. Вони не думали, що Марічка пожертвує другою дитиною і чоловіком.

Коли я натякнув, що за це могли її покарати, сказав, що таке можливе було тільки в Європі, але вона відразу зникла з їхнього поля зору і несподівано для них опинилася за океаном. У тому, що Марічка й не думала виконувати свої зобов'язання, вони вже не сумнівалися. На терені США могла почуватися безпечно. Але чому мовчала – усі дивувалися. Щойно в 1999 році Марічка при зустрічі у Львові сказала мені, що мовчала, бо не хотіла зашкодити Василеві зі сином Петрусем та близьким родичам, які залишилися в Союзі на засланні.

Ще тоді в Сочі і наступними роками я уявляв подробиці жорстокого двобою між імперією зла – з одного боку, і парою молодих в'язнів, виснажених фізично, але не зломлених морально майже п'ятнадцятилітньою боротьбою – з другого.

Зваживши всі “за” і “проти”, я не сумнівався, що імперія програла.

Навесні 1976 року вже в Черкасах, де я на той час проживав, полковник Юрій Васильович Тараненко не сумнівався, що йому вдасться отримати від мене статтю. Ще не з такими, як я, він мав справу. Написав композитор Кос-Анатольський, деякі поети, письменники, історики, вчені, напишу і я.

Прорахувався полковник, прорахувалася й ціла бригада в 1978 році на чолі з начальником обласного управління КГБ (чи не Маліков) і кількома з Києва.

Від мене вимагали написати одне або два речення: вказати тільки своє прізвище, придумати якесь псевдо і десь вставити “банди українських буржуазних націоналістів”. Унизу підпис. І все.

Одного разу я був чимось трохи знервований і почав навіть писати те, що полковник диктував. Дійшов до слова “банди” і тут відразу отямився. “Які банди?” – питаю полковника. Порвав на дрібненькі шматочки папір, заховав до кишені. Юрій Васильович був тоді без охорони, став кричати і просив віддати йому те порване. Я, зберігаючи спокійний вигляд, вийшов.

Мої “опікуни” через певні проміжки часу мінялися. Серед них були різні люди. Деяких можна було підозрювати в українському патріотизмі. До таких належав Анатолій Михайлович (ім’я змінене).

Після кількох зустрічей він розповідав мені про деякі справи й застерігав, що це не для преси – хай залишиться між нами, але я повинен знати.

При нагоді я нагадав йому, що старі берієвські кадри, з мозолями на руках від розстрілів людей, тепер працюють директорами, начальниками, керівниками культурно-освітніх установ, а на їх місце прийшли молоді, більшість з вищою освітою, переважно вихідці зі села – колишні відмінники в школах. У кожного напевно були якісь ідеали, любов до рідного краю, мови, культури. І як їхній фірмі вдається тим молодим людям за рік-два прищепити ненависть до всього рідного. Власними ж руками в Україні ведеться боротьба проти всього українського. Він трохи задумався й каже: “Я би вам, Іване Михайловичу, не радив бути таким категоричним”.

Про “зраду” Марічки знали всі кагебісти на терені цілого Союзу. Її поведінка показала, що ми не якісь там “банди”, як звикла нас називати більшовицька пропаганда, і що задля святої ідеї готові пожертвувати всім найдорожчим.

Анатолій Михайлович не пригадував, щоб хтось “з їхніх” на адресу Марічки та Орлана вживав зневажливих чи образливих слів. Голосно теж не могли говорити про своє захоплення. У них свої порядки, побудовані на недовірі, страху. За характером роботи вони повинні були об’єктивно підходити до справ, користувалися правдивою інформацією, і тому кожен розумів добре, за що ми боролися та чиї інтереси захищали вони.

Здається, від нього я вперше почув, що ще за два роки до арешту Орлана і Василя Кука (Ковалю, Леміша) – останнього командира УПА і голови Проводу ОУН в Україні – в околицях Бережан та Золочева, звідки вони родом, кагебісти поширювали між населенням чутки, що вони обидва давно вже заарештовані і співпрацюють з КГБ. Багато людей вірили в ці чутки. Це був один з доволі поширених ефективних прийомів боротьби проти підпілля ОУН шляхом дискредитації його лідерів.

Він розповів мені про останні роки життя Наталії Суровцевої в Умані, про Василя Симоненка та деякі особливості відносин в обласному управлінні.

1990 рік, вересень. Я опинився в Нью-Йорку на запрошення двоюрідної сестри Катрусі Плішак. Розповідаю їй про втечу Марічки з Кракова в 1947 році. Катруся радить нікому більше про це не згадувати, бо тут в Америці ніхто не зрозуміє такого вчинку, ніхто не повірить, що для матері може бути щось вище від любові до власної дитини, і що поляки пізніше могли б її в тюрмі розлучити з дитиною.

З Миколою Лебедем за півтора дня обговорили коротко майже все. Насамперед мене цікавило, чому ніде нема згадки про першого президента УГВР

Кирила Осьмака. Я зустрічав його в Лук'янівській тюрмі в Києві 19 серпня 1948 року, засудженого на 25 років ізолятора.

– А ми не знали, що з ним сталося в 1944 році, – відповів Лебідь.

– Що би не сталося, але такий був і за сорок шість років можна було згадати. Напевно вже давно помер.

Мене здивувало, що й Лебідь вірить покаяльним статтям у “Вістях з України” і що Галаса та Кук, на його думку, під час допитів зрадили всіх.

– Що й кого вони могли зрадити, коли попалися останніми? – питаю. – Після них підпілля перестало існувати. Ніхто в Союзі не вірить таким статтям. Усі знають, що це грубі фальшивки КГБ, щоб дискредитувати когось. Чому вірить їм еміграція?

Лебідь погодився, що ні Галаса, ні Кук вже не мали кого зраджувати, але чому еміграція вірить статтям у “Вістях з України”, він не розумів, хоч поведився так же.

– А що у вас тут за секти ОУН – якісь “двійкарі”, “трійкарі”? – питаю. Він усміхнувся, сказав, що трійкарів нема, є тільки двійкарі.

Після розмови з Лебедем я так і не зорієнтувався, чим живе еміграція, чому вперто вірять фальшивкам КГБ, а до моїх роз'яснень з наведенням конкретних фактів деякі ставляться скептично, з підозрою. Дивуюся, чому ніде не знаходжу ні спогадів, ні статей Марічки? Ніхто про неї не чув, крім тих, які знали її колись особисто на Закарпатті. Хтось зі знайомих навіть радив мені не захищати Галасу й Кука, щоб не мати неприємностей. Всюди треба бути обережним у розмовах, доки не зорієнтуєшся, хто “наші”, а хто “вони”.

Наприкінці вересня 1990 року в Чикаго з допомогою Христі (Ірини Камінської) я зустрівся з Марічкою. Приїхала з Мільвуокі і попередила, що тільки на одну годину. Насамперед сказав їй про моє ставлення до неї з Василем і запитав, чому не написала спогадів. Адже більше від неї про наше підпілля не знає ніхто.

Коротко розповіла, що описала все відразу, тільки-но прибула до США, ще при свіжій пам'яті, але вона тут чужа серед своїх. Проти неї була розгорнута кампанія дискредитації нашими впливовими чинниками з підозрами, звинуваченнями, образами і повною ізоляцією. Подібного морального приниження вона не зазнавала ніколи в житті. Хоч не всі так поводитися. Багато повірило їй і ставилися до неї прихильно, з повагою.

Марічка хвилювалася, хотіла розповісти про себе найголовніше і довідатися дещо про мене. Не пригадую, що ми встигли сказати одне одному. Я, здається, запевнив її, що роблю все, щоб наші менше вірили доволі грубій більшовицькій пропаганді, розрахованій на натовп у гіршому розумінні цього слова.

Година пролетіла швидко і вона поїхала. Христя подарувала мені цілий бу-

клет вирізок з “Вістей з України” з покаяльними статтями всіх наших колишніх підпільних діячів з коротким життєписом і фотографією кожного, які опинилися в руках КГБ. Порадила мені не тратити часу на з’ясування, хто такі “двійкарі” та “трійкарі”, а працювати над спогадами, збирати матеріали, поки ще живі свідки.

В Ірвінгтоні, близько Нью-Йорка, я зустрівся з аудиторією, серед яких були й мельниківці. Отримував від них запитання доволі емоційні, були й розважливі. Кидалася ввічі необізнаність людей з більшовицькою системою, її грубими методами боротьби і тонким вивченням психології мас. Як і під час інших зустрічей, я розповідав, що більшовики не брали покаяльних листів від людей, які справді їм продалися і співпрацювали з ними, а склали самі від імені тих, котрих хотіли скомпрометувати. У цілому Союзі ніхто не ставиться серйозно до таких статей – знають, як це все робиться ще з часів терору тридцятих років.

Більшовики добре вивчили психологію натовпу, яка не міняється ще з часів Христа. Сьогодні кричать “Осанна!”, а завтра – “Розіпни його!” Розповів коротко, якими методами кагебісти добивалися від мене статті для “Вістей з України” упродовж більше двадцяти років. Якесь старша жінка запитала, чому я не звернувся до суду. Я не остовпів, не розгубився, але такого запитання не чекав.

– Треба було взяти якогось доброго адвоката, свого, українця, – продовжила незнайомка.

Не пригадую, що я відповів їй, але трохи зрозумів, чому еміграція вірить покаяльним статтям у “Вістях з України”, а Кука, Галасу, Марічку, Петра Дужого та інших дехто називає зрадниками.

Улітку 1965 року Василь Яремчук був у відпустці в Глинянах коло Львова. Повернувся до Норильська і розповів, що за кордоном появилася збірка віршів молодого талановитого українського поета Василя Симоненка. Інша збірка вийшла в Україні. Деякі його твори “ходять по руках”.

Через деякий час мене запросив на зустріч Леонід Іванович і поцікавився, що знаю про Василя Симоненка. “Вперше чую”, – відповів я. Зате від нього я довідався, хто такий Симоненко, про збірку віршів за кордоном, в яких буржуазно-націоналістичне видавництво перекутило деякі місця в тексті і помістило антирадянські коментарі. Тут, у Союзі, його вірші ходять по руках серед молоді, напевно є в когось у Норильську.

Я порівнюю вірші Симоненка і “Тисяча доріг” Марічки (Марії Савчин). Якщо би останні вийшли відразу, як були написані, тобто в розпалі холодної війни між СРСР та Заходом, вони з допомогою відповідної реклами нарobili би не менше галасу, ніж твори генерала Григоренка, Солженіцина, Буковського та інші. Світ довідався би про Україну і нашу визвольну боротьбу ще до Чорнобильської катастрофи. “Тисяча доріг” – це не все, що могла була написа-

ти Марічка за сорок років. На жаль, стільки втрачено.

Москва напевно ніколи не розраховувала на такий щедрий подарунок від нашої еміграції, як ізоляція Марічки. Важко зрозуміти, чого тут більше – некомпетентності, особистих симпатій чи антипатій, чи, може, ще чогось гіршого – прямої провокації, організованої Москвою. Мені годі судити, не знаючи справжніх причин, але мовчати теж не можна, бо втрачено дуже багато.

У 1966 році я не скористався можливістю зустрітися з Галасою. Тільки через десять років довідався його адресу в паспортному столі Києва. У хмарну погоду ввечері піднявся на другий поверх старого будинку на вулиці Бауманській. Натиснув кнопку дзвінка. З-за моєї спини почувся голос літнього чоловіка, який сказав по-російськи: “Там, здається, немає нікого дома. Якщо Василь Михайлович прийде, що йому передати? Хто приходив?”

Але незабаром відчинив двері Галаса. Я зайшов, відрекомендувався, ми щиро обнялися. Василь виглядав не зовсім здоровим і схвильованим від несподіваної зустрічі. Він навіть міг злякатися, бо не знав нічого про мене – не знав, чи я сам прийшов, чи хтось підіслав мене і з якою метою. Я звернув увагу на заголовки книг у шафі. Усе те, що і в мене. Поцікавилися здоров'ям, а далі розмова у стриманому тоні не клеїлася. Я не сумнівався, що завтра він мусить донести про мій візит і мене через кілька днів також викличе Юрій Васильович. На щастя, задзвонив телефон – з другого кінця повідомили, що хтось там важко хворий. Василь сказав, що скоро прибуде. Мені нічого не залишалося, як попроситись.

За такими, як Галаса, завжди стежили по кілька сексотів і на роботі, і в побуті. Кожен, незалежно один від одного, повинен був доносити негайно про все, що стосувалося їхньої жертви. Напевно, самого Галасу, як і мене, часто викликали, розпитували, де був, з ким зустрічався тощо. Тоді він не міг бути впевненим, що я – не підсланий провокатор.

Через рік, чи більше, я знову завітав до нього. Двері відчинила якась жінка і сказала, що він вибрався звідси, а нову адресу знає сусід навпроти. Сусід, поки сказав адресу, поцікавився, звідки я приїхав і де познайомився з Василем Михайловичем. Треба було щось збрехати.

На вулиці маршала Гречка, 20, квартира 64, двері відчинила дружина. Сказала, що Василь пішов за квітами, бо йдуть у гості на день народження. На кухні сиділа старша жінка – та, яка виховувала в селі Петруся (довідався пізніше). Василь скоро повернувся і ми на кухні встигли обмінятися кількома реченнями. Я запевнив його, що залишаюся про нього найкращої думки, як колись, що би хто про нього не говорив. Прийняте з Марічкою рішення в 1954 році вважаю правильним. (Тоді я знав тільки те, що чув від кагебістів). Його напевно викличуть і будуть розпитувати про мої відвідини та про що ми розмовляли – хай говорить їм, що завгодно, бо я не скажу ні слова. Так і сталося.

Через кілька днів і першого, і другого разу я сказав Юрієві Васильовичу, що був у Галаси, але розмовляли коротко лише кілька хвилин. Нагадав кагебістові, що нема закону, який забороняв би давнім знайомим зустрічатися й розмовляти. Він не заперечував. На цьому “допит” закінчився.

Перед розвалом СРСР я став навідуватися до Галаси частіше, приносив деяку літературу з Польщі: польські твори про боротьбу проти УПА і газети “Наше слово”.

Улітку 1993 року Галаса, Кук і я зустрілися в коридорі Будинку вчителя в Києві (колишня Центральна Рада). Під час обміну думками на різні теми Кук раптом сказав, звертаючись до мене: “А ви знаєте, що нові “наші”, а насамперед ті, які приїжджають з-за кордону, сьогодні таких як ми не визнають. Напевно тому, що ми не маємо грошей і бідні, як церковні миші?” Про інші причини такого невизнання я знав мало і не цікавився ними.

На другому з’їзді КУНу в 1995 році в Києві мені, разом з черкаською групою, дісталось місце на балконі вище середини. На перерві зустрів Галасу й кажу, що не завадило би підшукати інше місце десь нижче в залі, бо душно, і так до кінця не вистачить валідолу.

– А що мені робити в останньому ряду під самою стелею? – сказав Василь.
– Підемо шукати Кука.

Зустріли Івана Кульчицького – знайомого з Норильська, який очолював групу з Калуша. Він задалегідь підготував Кукові місце в десятому ряду. Під час перерви Кук напевно пішов додому, бо погано почувався.

У президії на сцені – більшість наших знайомих з підпілля, про яких можна сказати, що вони сьогодні не бідні, як ми.

У 1993 році я переклав зі словацької “Бандерівці” Богуща Хньоупека, а пізніше готував до друку спогади Миколи Бойка “На грані двох світів”. Під час зустрічі з Галасою розповів йому, як опинились у безвихідному становищі зі своїми відділами сотенні Бродич і Калинович. Обоє поляки розстріляли, але деякі їхні стрільці вижили і досі докоряють, чому тоді, в 1947 році, сотенні не прийняли правильного рішення і не пробілися на Захід.

Бурлака під час рейду на захід через Словаччину в останній день на волі, на лісничівці над річкою Ваг, каже до Зенка (Любомира Бахталовського зі Стопчатова на Гуцульщині): “Пустити собі кулю в лоб чи що?” Трохи подумав і вирішив здатися чехо-словацьким військам, щоб мати змогу взяти всю відповідальність за дії його сотні на себе і захистити своїх стрільців. Він вирішив хоч таким способом продовжувати боротьбу.

Галаса не думав ніколи про самогубство як найпростіший вихід. Він знав, що треба боротися до кінця. Так сказав мені під час однієї з розмов. Єдине, над

чим він часто задумується, чи не краще було би тоді, в 1954 році, нічого не підписувати, а йти під суд. Смертна кара скасована, більше як десять років не давали, і ситуація всередині Союзу непевна. За Хрущова почалася відлига. Відсиділи би з Марійкою по десять років або менше, сьогодні жили би разом з дитиною, і ніхто не звинувачував би їх в чомусь, не називав би зрадниками. Але в такому випадку тоді наші за кордоном не знали би, що вони там насправді роблять. Повідомити їх можна було тільки через Марічку, яку КГБ хоче вислати на Захід зі своїм завданням. Але якою ціною? Тут уже розлука не на десять років, а на ціле життя. Обмірковували, зважували до подробиць всі “за” і “проти” не один раз і обрали найоптимальніший для нашого визвольного руху варіант, який виявився для них особисто найстрашнішим. Зате Провід ОУН за кордоном мав довідатися, що всі його дії контролює КГБ (через Кіма Філбі – члена штабу англійської контррозвідки)*.

Галаса з Марічкою під час слідства напевно здогадувалися, що КГБ (НКВД) знає більше про діяльність ОУН-УПА в краю, ніж думає наш Провід за кордоном.

Василь Кук у травні 1954 року попався останнім з провідних діячів ОУН-УПА. Більшовицька каральна машина зліквідувала остаточно найнебезпечнішого внутрішнього ворога, але...

У 1952 році мали місце перші прояви непокори в концтаборі в Караганді, де ініціаторами були колишні учасники ОУН-УПА. Через рік хвиля бунтів поширюється на всі політичні концтабори Союзу. Знову сотні жертв, але вже не масові розстріли тисячами, як колись. Ми тоді в Норильську відчули, що імперія почала тріщати. Чутки про заворушення в таборах рознесли по Україні. Насамперед реагує молодь. КГБ, щоб випередити події, створює у Східній Україні мережу псевдо-ОУН і зтягує туди свідоміший елемент серед інтелігенції, студентів у Дніпропетровську, Умані, Білій Церкві та Києві. Здається, масових арештів тоді не було – багатьох студентів виключили з університетів, інститутів, інших звільнили з праці й “порадили” виїхати за межі України.

* Наше підпілля в Польщі після 1947 року “очоловав” зрадник Леон Лапінський, псевдо “Зенон” (колишній надрайоновий СБ на Грубешівщині), який співпрацював з майором КГБ Станіславом Врублевським. Усі зв’язки проводу ОУН йшли через Лапінського. Чим усе закінчилося – тепер уже відомо.

Закордонний провід ОУН підтримував також контакти з британською розвідкою SIS через одного з її керівників – Кіма Філбі (Kim Philby) – агента КГБ. Усі наші десанти на терени Польщі та України відправлялися під його керівництвом (літаками з Кіпру, підводними човнами з Балтійського моря, зв’язки через Чехію) прямо в руки більшовикам. (Матеріали польського історика Гжегожа Мотики з “Газети виборчої” за 19 квітня 1996 р. № 93.2083)

(Остання інформація від кагебістів).

Тоді появляється стаття Василя Кука, в якій він застерігає, що ОУН вже припинила свою діяльність, а її ідеї не мають перспектив в умовах Радянської України.

Серед усіх інших стаття Василя Кука написана у стриманому тоні, без лайливих епітетів на адресу нашого визвольного руху, і майже відповідала справжньому станові речей в Україні. Кагебісти могли текст звернення навіть не узгоджувати з Куком. Для Кука це була також єдина можливість попередити ЗЧ ОУН (Закордонні частини ОУН) про те, що всі зв'язки з краєм перебувають під контролем КГБ.

Під час розмов з Галасою й Куком я про їхні статті ніколи не згадував. Мене часто ще й досі питають деякі знайомі, за яку ціну вони купили собі волю. Я пояснюю, що люди, які взяли на себе ношу відповідальності за очолювання визвольної боротьби і провадили її успішно більше десятиліття у неймовірно тяжких умовах, не можуть продаватися чи зраджувати. Вони мають моральне право за будь-яких обставин діяти так, як вважають за потрібне. Адже ж у них вибору майже не було.

Більшовики розуміли це і, залишивши на волі Кука та Галасу, зуміли в очах натовпу дискредитувати ідею визвольної боротьби. Якщо би їх запроторили до тюрем чи концтаборів на кілька років, вони в очах народу стали би героями-мучениками і ли би вплив на інших в'язнів. Тому їм надали помешкання в самому Києві та ще й з телефонами, які підслуховувалися. Як правило, сусіди – колишні працівники КГБ чи вірні члени партії. На роботі теж кожний їхній крок під контролем.

У сімдесятих роках радянський генерал, єврей Драгунський, очолив всесвітній антисіоністський рух. Він звернувся з відкритим листом до євреїв цілого світу, щоб засудили і не підтримували сіоністів – “ворогів єврейського народу”. Листа підписали видатні радянські діячі культури, вчені, академіки, керівники підприємств тощо. Розуміється – усі євреї. Прем'єр-міністром Ізраїлю був тоді, здається, Ісаак Шамір. На одній з пресконференцій якийсь журналіст запитав прем'єра, що він думає про діяльність генерала Драгунського.

– Що я можу тут думати, коли не знаю, як вчинив би я там, на місці Драгунського, – коротко відповів прем'єр.

Після смерті генерала Драгунського єврейська спільнота колишнього Союзу вважає його майже національним героєм за те, що він виконав волю КГБ і під час чергової хвилі розгулу антисемітизму допоміг євреям зберегти впливові та керівні позиції у всіх галузях народного господарства СРСР.

1946 року головнокомандувач підпільної організації в Польщі, полковник Жепецький, був заарештований (в польській офіційній пресі повідомляли, що сам зголосився). Він звернувся до членів польського підпілля, щоб легалізува-

лися. За короткий час більшість з них припинила боротьбу і вийшла з підпілля. Не пригадую, щоб хтось з поляків у краю чи в еміграції називав полковника Жепецького зрадником.

З приходом більшовиків до Естонії в 1944 році місцеве підпілля очолив адмірал Пітка. У 1945 році він перебрався до Швеції. Естонці, з якими я познайомився у концтаборах Норильська, шанували адмірала Пітку як національного героя за те, що майже рік очолював на батьківщині антибільшовицький рух, а полковник Жепецький у Польщі навіть більше року. Наші ж Василь Кук і Василь Галаса віддали підпільній боротьбі більше десяти років свого життя. Хто ж має тепер моральне право їх звинувачувати в чомусь?

Я не займав високої посади в підпіллі при надрайоні “Холодний Яр” на Закарзонні – виконував усякі доручення в різних районах, пов’язані переважно з контррозвідкою і розвідкою. На терені Радянської України не був після 1944 року. Про мене енкаведисти знали дуже мало. Після арешту у вересні 1947 року в Чехії, поки опинився у слідчій тюрмі в Києві, я мав змогу познайомитися з методами слідства в Польщі, Чехо-Словаччині, Австрії (контррозвідка “Смерш” у Бадені) і навіть у Москві на Луб’янці. Там у 62-й камері отримав надзвичайно цінні поради від однокамерника, радянського генерала Темлякова, – як поводитись у в’язниці, на слідстві, а далі – в концтаборах і в майбутньому, можливо, й на волі в більшовицькій дійсності. Попередив, що це зовсім інший світ, який нормальному європейцеві важко збагнути.

Не можна порівнювати моїх “провин” перед більшовиками з діяльністю Кука та Галаса з Марічкою, які не давали спокійно спати каральним органам імперії на чолі з самим Берією та Сталіном упродовж десятиліття. Для останніх ця невеличка група була найнебезпечнішим внутрішнім ворогом.

Мене переслідували десятиліттями і в концтаборі, і на волі не так за анти-советську діяльність, як за те, що довкола мене завжди гуртувалися й довіряли не тільки українці – колишні учасники ОУН-УПА, але й представники інших національностей. І в побуті, і на роботі я був антиподом деморалізованого деградованого “гомо советікуса”. Десятиліттями знаходився під пильним наглядом “органів”. Весь час переживав, що моїх дітей можуть вбити якісь “злочинці” при загадкових обставинах, особливо, коли виїхали на навчання до інших міст. Діти знали про все це змалку і змушені були жити з подвійною мораллю. Кагебістів могла трохи стримувати реабілітація дружини ще в 1955 році.

Коли були заарештовані Галаса і Кук, у Москві напевно зраділи, зітхнули з полегшенням. Але цього їм було замало – треба ще дискредитувати саму ідею визвольної боротьби, і тому фізичне знищення чи навіть запроторення до концтаборів не могло входити до їхніх планів. Обрали дискредитацію ідеї через дискредитацію провідних борців за неї. Так появлялися “покаяльні статті” людей, які за будь-яких обставин залишалися вірними своїм переконанням.

Кампанія стала масовою і тому повинна була втрачати свою гостроту. Люди змушені переходити на тактику валенродизму, яка виправдовувала себе ще за часів царизму, а при більшовиках тим більше – втриматися і продовжувати боротьбу.

Якщо би тоді Кук з Галасою могли передбачити хід подій і розвал імперії ще за їхнього життя, то не знаю, чи знайшли би якийсь кращий варіант.

Упродовж останніх тридцяти років під час розмов зі знайомими ми не раз торкалися їхньої долі і ніхто зі справжніх підпільників, які перейшли через гулаги, ніколи так категорично не засуджував керівників підпілля, незалежно від того, як склалася їхня доля. Кампанія звинувачень, підозрінь у зрадництві розпочалася в еміграції. Це наслідок внутрішнього розколу і планової, добре продуманої, хоч доволі грубої діяльності агентур КГБ. Вони мали змогу добре вивчити психологію нашої діаспори. Після 1990 року ця епідемія перекинулася в Україну і досі підтримується лівими силами та московськими спецслужбами. Звинувачення лунають найчастіше від людей, які з боротьбою ОУН-УПА в краю не мали нічого спільного, а навіть могли діяти на боці ворога (досі не розкриті), і сьогодні хочуть показати, що й вони щось знають, щось чули. Деякі останніми роками “прилипли” до об’єднань колишніх учасників боротьби, щоб отримати якісь пільги, матеріальні вигоди або просто для дешевої популярності.

Дискредитацією керівництва визвольного руху більшовикам вдалося розірвати наступність поколінь і сьогодні націоналістичний рух, розділений на кілька фракцій з окремими лідерами, не є тією силою, яка мала би відповідний вплив на побудову держави. ОУН-УПА в очах молодших поколінь залишилася легендарною, героїчною як на заході, так і на сході України.

“Тисяча доріг” Марії Савчин – це досі найкращий літературний твір про нашу визвольну боротьбу під час і після Другої світової війни; це вічний пам’ятник павшим за волю на рідній землі, пам’ятник тим, які перейшли крізь тюрми, концтабори, заслання разом з дітьми, і навіть таким, як Зоя, Скоб з дружиною й дитиною, які готові були віддати своє життя боротьбі, але, не рахувавши сил, спинилися на півдорозі – не витримали такої затяжної боротьби і в якийсь момент опустили руки. Адже вони віддали боротьбі свої найкращі літа і не можна ставити їх нижче тих, які були сторонніми глядачами, або тих, що думали про особисту кар’єру будь-якою ціною.

На жаль, ще сьогодні серед “своїх” знаходяться люди, які намагаються принизити вартість твору, навіть очорнити його, але дощі історії змиють весь бруд і спогади Марічки знайдуть своє належне місце в українській історії та літературі, як правдивий літопис героїчної боротьби українського народу за свою свободу і незалежність.

Черкаси, лютий 1997 року

ПІСЛЯМОВА

Нарис Івана Кривуцького, який доповнює спогади Марічки – Марії Савчин, опубліковані у 28 томі “Літопису УПА” під назвою “Тисяча доріг”, сьогодні, як ніколи, актуальний та злободенний.

І. Кривуцький не тільки доповнює спогади Марічки своїми спогадами, опублікованими в його книжці “Де срібнолентий Сян пливе...”, виданими у Львові у 2000 році, але й аналізує ситуацію, яка склалася в національно-визвольному русі після загибелі та арештів провідних діячів визвольних змагань.

У час національно-визвольних змагань 1920-1950 років національна ідея – побудова Української Самостійної Соборної Держави – міцно вкорінилась у свідомість українців, особливо молоді. У середині 50-х років збройна боротьба антикомуністичних сил припинилася, а ОУН перейшла в глибоке підпілля. Але боротьба проти тоталітарного режиму за свободу України продовжувалася. Свідченням цього є чисельні процеси в 1950-1960 роках членів підпільних організацій, учасниками яких була переважно шкільна та студентська молодь.

Тоталітарний режим, основним ворогом якого був український націоналізм і якому не вдалося знищити національну ідею у свідомості громадян, вдався до свого улюбленого методу – провокацій з метою компрометації національної ідеї та її чільних представників. Для цього від імені провідних діячів, котрі були під арештом, у 50-60 роках публікувалися всілякі “покаяльні” заяви та звернення часто без відома тих, хто був під ними підписаний. Провокатори поширювали чутки, що арештанти нав’язали співпрацю з КГБ і таким чином зрадили свої ідеали тощо. Таким заявам в Україні, де були відомі методи діяльності КГБ, ніхто не вірив. Інакше, очевидно, було в еміграції, яка, за свідченням тамтешніх діячів, вірила у правдивість опублікованих у просоветських виданнях заяв і давала їм відповідну оцінку, стверджуючи, що підписанти тих заяв є зрадниками українського народу. І. Кривуцький переконливо засвідчує, що наші еміграційні діячі, які давали віру тим “покаяльним” заявам, абсолютно не орієнтувалися в ситуації у підневільній Україні, не знали методів діяльності КГБ.

Заслуговує уваги твердження І. Кривуцького про те, що переважна більшість провідників діаспорних організацій, за винятком тих, які були делеговані УГВР до праці у вільному світі, та вояків УПА, які зі своїми відділами пробилися на Захід, ніколи у вічі не бачила живого голодного, п’яного озброєного більшовика, не чула пострілу рушниць чи вибуху гранати. І ці діячі брали на себе сміливість засуджувати тих, котрі все своє життя присвятили боротьбі за

УССД, більше десяти років провели в підпіллі та у збройній боротьбі з німецьким, а згодом і з більшовицьким окупантом. І. Кривуцький справедливо стверджує, що ті провідники національно-визвольної боротьби мали право самі вирішувати, як їм поводитися в ситуаціях, у яких вони опинилися після арештів, а моральне право обговорювати їх вчинки мають виключно ті, хто десятки років стояв з ними “пліч о пліч”, а не ті емігрантські лідери, які в комфортних умовах еміграційного життя спостерігали за подіями в Україні.

На десятому році незалежності України спостерігається неможливу до зрозуміння незгуртованість та роз’єднання, а часто і ворожнечу та протистояння національно-демократичних організацій, занепад їхньої діяльності та практично зведений до мінімуму вплив на громадсько-політичне життя в Україні. Кожному свідомому українцеві зрозуміло, що така ситуація – це результат діяльності антиукраїнських сил, якими керує Москва. У сьогоденній ситуації намагання тих еміграційних лідерів, які вимагають пояснень, чому таких як В. Кук, В. Галаса та інших не знищили більшовики, – це вода на млин антиукраїнських сил та 5-ї колони Росії в Україні, які за будь-яку ціну хочуть здискредитувати національно-визвольну боротьбу та її лідерів. І. Кривуцький справедливо ставить питання, чи не пора тим еміграційним лідерам, які й досі вірять советським фальшивкам, зупинитися і припинити свої безпідставні та необгрунтовані звинувачення на адресу тих, які усе своє життя віддали Україні, і спільно з ними працювати над закріпленням та розбудовою Української Самостійної Соборної Держави.

***Роман Панкевич,**
член Братства УПА.*